

JUDAICA BULLETIN

Mededelingenblad van de Stichting Judaica Zwolle

Postbus 194, 8000 AD Zwolle

internet: www.judaica-zwolle.nl e-mail: judaica@hetnet.nl

Verschijnt vier maal per jaar - ISSN 1384-9050

Jaargang 17, Nummer 2 / Tewet 5764 - januari 2004

OPLAGE 425 EXEMPLAREN - ABONNEMENT €6,50 - POSTGIROREKENING 259272

De raadselachtige dood van Judas

door Peter van 't Riet

De studie van het jodendom levert soms onverwachte resultaten voor het oplossen van problemen in het Nieuwe Testament, problemen waar de bijbelwetenschap tot nu toe geen raad mee wist. Dat is bijvoorbeeld het geval met de raadselachtige dood van Judas, waarvan twee geheel verschillende versies bestaan. Onderstaand artikel, dat eerder werd gepubliceerd in het tijdschrift *Interpretatie* (11, 7, oktober 2003), laat zien hoe een zogenaamd historisch probleem verdampt, zodra de evangeliën en de Handelingen der Apostelen gelezen worden als *midrasj*, een vorm van joodse literatuur uit de eerste eeuwen rond het begin van de christelijke jaartelling.

Twee versies van de dood van Judas

Een van de eigenaardigste verschillen tussen Matteüs en Lukas is de wijze waarop Jezus' leerling Judas aan zijn einde komt. Het gangbare beeld daarover vinden we bij Matteüs: nadat Judas Jezus heeft overgeleverd en de gevolgen van zijn daad tot hem zijn doorgedrongen, krijgt hij berouw en pleegt hij zelfmoord door zich op te hangen (Matteüs 27:3-8). Lukas vertelt in de Handelingen der Apostelen echter een heel ander verhaal (Handelingen 1:16-19). Naast overeenkomsten zijn er opmerkelijke verschillen in beide weergaven.

- Judas heeft berouw (Matteüs) ↔ Over berouw wordt niets meegedeeld (Lukas).
- Judas gooit het geld terug in de tempel (Matteüs) ↔ Judas houdt het geld zelf (Lukas).
- De priesters kopen van het geld een stuk grond (Matteüs) ↔ Judas koopt er zelf een stuk grond voor (Lukas).
- Judas hangt zichzelf op (Matteüs) ↔ Judas stort voorover in de diepte en splijt uiteen (Lukas).
- Het stuk grond heet “bloedakker”, omdat het een begraafplaats is (Matteüs) ↔ De grond heet “bloedgrond”, omdat Judas erop neergestort is.
- Het Psalmcitaat bij monde van David past alleen bij de versie van Lukas, niet bij die van Matteüs.

In de bijbelkunde heerst verlegenheid rondom deze verschillende versies van Judas' dood. Dat blijkt uit opmerkingen als: “een van beide versies is niet de juiste”, “Matteüs en Lukas hadden onafhankelijk van elkaar toegang tot vergelijkbare verhalen over Judas”, of: “het Nieuwe Testament is al niet meer in staat om de werkelijke feiten met zekerheid terug te halen”.¹ Sommige exegeten volstaan met de opmerking dat er verschillen bestaan en laten pogingen tot verklaring achterwege.² Ook probeert men beide verhalen te verbinden, maar anderen achten dergelijke harmonisaties tevergeefs.³ Een verklaring van het verschil in doodsoorzaak anders dan in termen van verschillende overleveringen of niet goed meer geïnformeerde evangelisten, heb ik niet kunnen vinden.

Beschouwen we de beide verhalen echter niet als juiste of onjuiste weergaven van de historische werkelijkheid, maar vragen we of het verschil te verklaren is vanuit het betoog van beide evangelisten, dan openen zich andere perspectieven. Alvorens hierop in te gaan geef ik een korte samenvatting van mijn eerdere bevindingen over het midrasjkarakter van de evangeliën.

	Bij Matteüs	Bij Lukas
Johannes de Doper	= Elia	= Samuël
Jezus	= Mozes	= Elia

Schema 1

Johannes de Doper en Jezus door Matteüs en Lukas verschillend beschreven in termen van verschillende figuren uit Tenach

Het midrasjkarakter van de evangeliën

Elders heb ik beschreven dat de evangeliën zich laten lezen als *midrasj*, dat wil zeggen als een vorm van uitleg van Tenach die qua methode verwant is aan de klassieke rabbijnse midrasj in de Talmoed en de Midrasj-literatuur.⁴ De evangelisten hebben niet geprobeerd het historische leven van Jezus zo goed mogelijk weer te geven, maar de actuele betekenis van Tenach als woord van God aan de orde te stellen in de joodse wereld van toen. Daarom sluiten hun verhalen aan bij verhalen en thema's uit Tenach. Zij doen dit door middel van citaten, gelijksoortige woorden en verwante beelden, overeenkomst in thematiek, een parallel verloop van gebeurtenissen, etc. Zo beschrijft Matteüs Johannes de Doper met beelden die hij ontleent aan de profeet Elia, terwijl hij Jezus vaak tekent met beelden ontleend aan Mozes. Lukas daarentegen beschrijft Johannes als een Samuël-figuur, terwijl hij voor Jezus vaak beelden gebruikt, die hij ontleent aan de profeet Elia.⁵

De beschrijving van personen in termen van figuren uit Tenach, heb ik indertijd midrasj-identificaties genoemd.⁶ De evangelist maakt daarmee duidelijk welke bijdrage Johannes en Jezus zijns inziens leverden aan Israëls verlossing uit de macht van het Romeinse rijk en aan het bereiken van de messiaanse tijd. Hun rol hangt samen met de thematiek die de betreffende bijbelfiguren vertegenwoordigen in Tenach en met de wijze waarop zij in het jodendom van de 1e eeuw werden beschouwd. Elia bijvoorbeeld werd op grond van Maleachi 4:5 gezien als voorbereider van de messiaanse tijd. Wil Matteüs

Jezus voorstellen als de messias die het koninkrijk van God initieert, dan zal hij duidelijk moeten maken dat Elia zijn rol als voorbereider al heeft gespeeld. Vandaar dat hij Johannes de Doper de rol van Elia toebedeelt: hij was Elia die komen zou (Matteüs 11:14).

Het is opmerkelijk dat Lukas niet Johannes, maar Jezus beschrijft als Elia. Dit wijst erop de Lukas anders tegen Jezus aankijkt dan Matteüs. Voor Lukas is met Jezus het messiaanse rijk nog niet definitief begonnen. Jezus heeft de komst ervan voorbereid. Na zijn dood en opstanding gaat het verhaal van Lukas dan ook verder in de Handelingen: het messiaanse rijk kan er pas komen als de boodschap naar Rome, het centrum van de macht, is gebracht. Matteüs en Lukas staan elk een verschillende messiaanse strategie voor.⁷ Matteüs hoopt de messiaanse tijd te bereiken door zich met de gemeente van Jezus “langs de onderkant van de geschiedenis” te bewegen. De besloten kring van Jezus' volgelingen zal het Romeinse rijk overleven als zij maar trouw blijven aan de Tora en Jezus' uitleg daarvan (d.i. Mozes). Lukas kiest een messiaanse strategie “langs de bovenkant van de geschiedenis”. Hij zoekt in de Handelingen de vreedzame confrontatie met de Romeinen in de hoop hen voor de zaak van Israël te winnen. Bij hem is Jezus de voorbereider van deze messiaanse strategie (d.i. Elia), die later door Paulus wordt uitgewerkt. Het is nu opmerkelijk dat de dood van Judas zoals Lukas die weergeeft, zeer goed past bij zijn Tenach-achtergrond van “Jezus is Elia”.

De dood van Judas volgens Lukas

Hierboven gaf ik al aan dat Lukas Jezus gemodelleerd heeft naar de profeet Elia. In dat kader lijkt de dood van Judas, de tegenstrever van Jezus, als twee druppels water op de dood van koningin Izebel, de tegenstrever van Elia. In 2 Koningen 9:30-37 stort Izebel naar beneden en splijt uiteen op de akker te Jizreël, die zij en koning Achab zich ooit wederrechtelijk hadden toegeëigend (1 Koningen 21). Drie opvallende parallellen zijn er tussen Izebels dood en die van Judas in de Handelingen.

- De doodsoorzaak is het naar beneden vallen (Handelingen 1:18; 2 Koningen 9:33).
- De akker waarop het drama zich afspeelt, is door onrecht verworven (Handelingen 1:18; 1 Koningen 21).
- De dood van beide tegenstrevers is voorspeld (Handelingen 1:16 en 20; 1 Koningen 21:23 en 2 Koningen 9:36-37).

De veronderstelling ligt dus voor de hand, dat Lukas zich bij de weergave van Judas' dood niet heeft laten leiden door de historische gebeurtenissen, maar door de Elia-midrasj die hij gebruikt om de betekenis van Jezus te duiden.

Deze veronderstelling wordt bevestigd door een reeks kleine verschillen in de weergave van gebeurtenissen tussen beide evangelisten. Een voorbeeld daarvan is de samenzwering van Judas met de hogepriesters en hoofdlieden om Jezus over te leveren (Lukas 22:2-6). Dit is een parallelverhaal van de samenzwering tussen Izebel en de oudsten en edelen van Jizreël om Nabot om te brengen (1 Koningen 21:1-13). Lukas vertelt als enige dat de satan in Judas voer, een parallel van Achabs kwaadheid en toorn. Ook is Lukas de enige bij wie de hogepriesters en hoofdlieden zich verblijdden, een parallel met Izebels "bevel" aan Achab om vrolijk te zijn. Een ander voorbeeld vinden we in Lukas' weergave van Jezus' geestelijke worsteling in de hof van Gethsémane (Lukas 22:39-46), een parallelverhaal van Elia's geestelijke worsteling in de woestijn, nadat hij is gevlucht voor Izebel (1 Koningen 19:5-7). Lukas is de enige evangelist bij wie Jezus wordt bijgestaan door een engel uit de hemel. Dat motief verwijst duidelijk naar de engel die Elia bezocht in 1 Koningen 19.

Op grond van deze gegevens ligt de conclusie voor de hand dat Lukas zich bij zijn weergave van de dood van Judas niet heeft laten leiden door de historische feiten, maar door de Elia-midrasj die hij consequent door zijn evangelie heen heeft ontwikkeld.

De dood van Judas volgens Matteüs

Als Lukas zich bij Judas' dood door midrasj-overwegingen heeft laten leiden, dan kan Matteüs dat ook gedaan hebben. En daarmee wordt de vraag opgeworpen of de weergave van Judas' dood bij Matteüs niet eveneens door een bepaalde Tenach-achtergrond te verklaren is. In de exegetische literatuur wordt een enkele keer gewezen op de dood van Achitofel (2 Samuël 17:23), meestal zonder dat daar verder op wordt ingaan.⁸ Vergelijking van Judas' dood bij Matteüs en de dood van Achitofel levert een verrassend beeld op. Achitofel was aanvankelijk vriend en raadgever van David.

Maar hij loopt over naar Davids zoon Absalom, als die tegen David in opstand komt. Zodra Achitofel ziet dat de kansen van Absalom verkeken zijn, omdat hij zijn raad niet heeft opgevolgd, keert Achitofel naar huis terug, treft maatregelen voor zijn bezittingen en verhangt zich.

De overeenkomsten met Judas' dood bij Matteüs zijn opmerkelijk.

- Beide overlopers zien in dat zij verkeerd hebben gehandeld (2 Samuël 17:23a; Matteüs 27:3a).
- Beiden treffen beschikkingen over hun bezit (2 Samuël 17b; Matteüs 17:3b-5a).
- Beiden hangen zichzelf op (2 Samuël 17:23c; Matteüs 27:5b).
- Bij beiden wordt de thematiek van het begraven vermeld (2 Samuël 17:23d; Matteüs 27:7).

Dit beeld geeft een aanwijzing dat Matteüs de vervolging van Jezus door de hogepriesters gezien kan hebben tegen de achtergrond van de vervolging van David door Absalom. En inderdaad blijkt er bij nader onderzoek een overweldigende hoeveelheid parallellen te bestaan tussen Matteüs' beschrijving van Jezus en de verhalen over David in 1 en 2 Samuël, zodat we zonder meer kunnen spreken van de David-midrasj bij Matteüs.⁹

Opmerkelijk is dat Matteüs vooral gebruik maakt van die David-verhalen, waarin David vervolgd wordt, eerst door Saul, daarna door Absalom. Matteüs 26 en 27 zijn zelfs geheel aangepast aan de verhalencyclus over het conflict tussen David en Absalom. In het kader van dit artikel beperk ik mij grotendeels tot de verhalen over Judas.

Judas' rol in de David-midrasj

Na veel voorafgaande parallellen tussen Jezus en David, vervolgt Matteüs 26 met het motief van de samenzwering en de overloper (Matteüs 26:1-5, 14-15; 2 Samuël 15:1-13). Daarbij introduceert hij voor het eerst de parallel tussen Judas en Achitofel:

- Beide verhalen beginnen met “en het geschiedde”.¹⁰
- Er is sprake van een samenzwering van hogepriesters en schriftgeleerden enerzijds en van Absalom anderzijds.
- Jezus moet door list gevangen worden genomen, terwijl Absalom door list de harten van het volk steelt.
- Jezus' discipel Judas loopt over naar de vijand, evenals Davids raadsman Achitofel.
- De samenzwering lekt uit. Jezus laat Judas merken op de hoogte te zijn (Matteüs 26:21-25), terwijl “iemand” David erover komt berichten.

De motieven van de satan (kwaadheid en toorn) en de blijdschap, die bij Lukas de parallel met Izebel onderstrepen (zie hierboven), treffen we bij Matteüs niet aan. En hoewel bovenstaande overeenkomsten taalkundig niet sterk zijn, zal in het volgende blijken dat Matteüs wel degelijk Judas met Achitofel identificeert.

Na de samenzwering volgt bij Matteüs parallel aan de David-cyclus een aantal verhalen die niet direct met Judas te maken hebben. Daarbij heeft Matteüs soms tegen de andere evangelisten in zijn beeldmateriaal ontleend aan 2 Samuël. Voorbeelden zijn de uitdrukking “koninkrijk van mijn vader” in plaats van “koninkrijk Gods” tijdens de maaltijd met brood en wijn (Matteüs 26:26-29; 2 Samuël 16:1-3), en de presentatie van twee van de drie volgelingen als “zonen” in het verhaal over de oproep tot waakzaamheid (Matteüs 26:36-40; 2 Samuël 15:27-28). Ook het thema van het verdriet op de Olijfberg zet Matteüs zwaarder aan in het verhaal over “niet mijn wil, maar uw wil geschiede” (Matteüs 26:36-42; 2 Samuël 15:25-32). Opmerkelijk is bovendien het parallelverhaal over “trouw tot in de dood” in beide verhalencycli (Matteüs 26:33-35; 2 Samuël 15:21).

En dan volgt de komst van de vervolgers met in hun midden de overlopers, Judas respectievelijk Achitofel.

Het David-verhaal is complexer van opzet dan het verhaal bij Matteüs. Het last een tweede vervolger in, “een man uit het huis van Saul”. Ook daaraan ontleent Matteüs elementen. Ik vermeld de volgende parallellen tussen Matteüs 26:46-56 en de David-verhalen.

- De plotselinge nabijheid van de vijand (vers 46; 2 Samuël 15:37).
- Judas en Achitofel bevinden zich in gezelschap van een grote schare resp. al het volk, al de mannen van Israël (vers 47; 2 Samuël 16:15).
- Het naderbij treden van de vervolgers (vers 48-50; 2 Samuël 16:5).
- Het afslaan van het oor resp. het hoofd (vers 51; 2 Samuël 16:9).
- De vermaning om geen tegengeweld te gebruiken (vers 52; 2 Samuël 16:10-12).
- De hulp van twaalf legioenen resp. twaalfduizend man (vers 53; 2 Samuël 17:1).
- Het vluchten van de discipelen resp. “al het volk dat bij hem is” (vers 56; 2 Samuël 17:2).
- De rol van de leiders van het volk (vers 57; 2 Samuël 17:4).

Opmerkelijk is dat bij geen evangelist de afwijzing van het gebruik van geweld zo sterk is als bij Matteüs. Ook dat heeft Matteüs krachtiger aangezet onder invloed van het David-verhaal. De sterkste overeenkomst bestaat wellicht uit de twaalf legioenen bij Matteüs en de twaalfduizend man bij Achitofel gevolgd door het vluchten van allen die zich bij het slachtoffer bevinden.

Na de gevangenneming volgt nog het parallelverhaal over een “geheime missie” met gemeenschappelijke elementen als het optreden van een slavin, het gezien worden van de “spion”, het misleiden van de vijand en de afloop bij het aanbreken van de morgen (Matteüs 26:59-27:1; 2 Samuël 17:1-22). Direct daarop volgt het berouw van de overloper, de verhänging en de thematiek van begraven en begraafplaats (Matteüs 27:3-7; 2 Samuël 17:23). Judas en Achitofel zijn bovendien de enige twee personen in de Bijbel die zelfmoord pleegden door zich te verhängen. Zij deden dat onder vergelijkbare omstandigheden.

Al deze gegevens leiden tot de conclusie dat Matteüs bij het schrijven van zijn verhaal over Judas Achitofel als midrasjmodel heeft gebruikt.

	Bij Matteüs	Bij Lukas
Jezus	= David	= Elia
Judas	= Achitofel	= Izebel

Schema 2

*Jezus en Judas door Matteüs en Lukas verschillend
beschreven in termen van personen uit Tenach*

Conclusies

Zolang we de berichten van Matteüs en Lukas over de dood van Judas historisch proberen te duiden, zullen we met een onverklaarbaar en raadselachtig levenseinde te maken hebben. Als we echter de evangeliën niet opvatten als collecties al of niet betrouwbare historische mededelingen, maar als de creatieve literaire producten van midrasjisten die geworteld waren in Tenach en in de joodse cultuur van hun dagen, dan kunnen we het verhaal van Matteüs over de dood van Judas duiden als een onderdeel van zijn David-midrasj over Jezus, en het verhaal van Lukas als behorend tot diens Elia-midrasj.

En passant hebben we gezien dat diverse details in de evangeliëverhalen en de afwijkingen tussen de evangeliën die daarbij voorkomen, niet

verklaard hoeven te worden uit het gebruik van verschillende bronnen, maar dat zij kunnen voortkomen uit de bewuste keuze van de evangelisten om aan te sluiten bij de door hen gekozen Tenach-achtergronden met behulp waarvan zij het leven van Jezus hebben willen duiden.

Daarmee zijn de historische feiten van Judas' dood niet aan het licht gekomen. Maar we kunnen van Matteüs en Lukas leren dat niet de feitelijke dood van Judas van theologisch belang is, maar zijn afgesneden zijn van het koninkrijk Gods, het messiaanse rijk, ongeacht of dat rijk er nu al is (Matteüs), of dat het nog komen moet (Lukas en de andere joden).

Wie meer wil weten over de publicaties van Peter van 't Riet op het gebied van jodendom en bijbelkunde, die kan terecht op de website: www.folianti.com/petervantriet.

¹ Resp. R.P.C. Hanson, *The Acts*, Oxford, 1974, 2e druk, p. 60; J.C. Fenton, *The Gospel of Saint Matthew*, Harmondsworth, 1973, 5e druk p. 431; A. Mello, *Matteüs de Schriftgeleerde, Het evangelie als midrasj*, Kampen, 2002, p. 343-344

² Bijv. H. Baarlink, *Matteüs, Een praktische bijbelverklaring*, deel II, Kampen, 1999, p. 216

³ C.H. Lindijer, *Handelingen van de Apostelen, De prediking van het Nieuwe Testament*, deel I, Nijkerk, 1990, 3e druk, p. 44

⁴ W.J. Barnard en P. van 't Riet, *Lukas de Jood*, Kampen, 1984; Idem, *Zonder Tora leest niemand wel*, Kampen, 1986; P. van 't Riet, *Het evangelie uit het leerhuis van Lazarus*, Baarn, 1996

⁵ Barnard en Van 't Riet, 1984, p. 40 e.v., 176 e.v.; Idem, 1986, p. 80 e.v.

⁶ Barnard en Van 't Riet, 1984, p. 52; Idem, 1986, p. 103

⁷ P. van 't Riet, *Christendom à la Jezus, De herziening van het christelijk geloof vanuit haar joodse bronnen*, Kampen, 2001, p. 67-69, 79, 169

⁸ Bijv. M.D. Goulder, *Midrash and lection in Matthew*, London, 1974, p. 446

⁹ P. van 't Riet, *De David-midrasj bij Matteüs, Nieuwe ontdekkingen in het Evangelie van Matteüs*, Folianti-reeks 19, Zwolle, 2003. Deze brochure is te bestellen via de internetsite: www.folianti.com (rubriek Nieuwe Testament)

¹⁰ Zie voor 2 Samuël 15 de Statenvertaling.

De Europese Geniza

door Eliezer Segal¹

In de wereld van de klassieke joodse studies wordt men vaak, omdat men zich verlaat op informatie die opgeslagen is in zeldzame manuscripten, heen en weer geslingerd tussen de uitersten van optimisme en teleurstelling. Enerzijds zijn de geleerden dankbaar voor de waardevolle documenten die de vernietigende werking van de geschiedenis hebben overleefd; anderzijds zijn zij diep bezorgd als zij denken aan de enorme aantallen manuscripten die het slachtoffer geworden zijn van eeuwen van gedwongen ballinschap, van boekverbrandingen en verwaarlozing, met als resultaat dat slechts heel weinig over is van het totaal aantal literaire werken dat ooit bestaan heeft. En toch hoopt men altijd ‘vlak om de hoek’ een enorm reservoir van Hebreeuwse manuscripten te kunnen ontdekken.

In de academische wereld van de judaïca/joodse wetenschap verkeert men op het ogenblik middenin een zeer opwindende nieuwe ontdekking die men de ‘Europese Geniza’ heeft genoemd en men is nog maar pas begonnen de adembenemende omvang op de juiste waarde te schatten.

De oorsprong van deze ontdekking ligt al zo’n twintig jaar geleden toen sommige geleerden zich bewust werden van het feit dat de stevige boekbanden die gebruikt werden om oudere boeken en documenten in te bewaren vaak gemaakt waren van hergebruikt materiaal, in het bijzonder van afgedankt perkament. Als men die boekbanden opensnijdt komt men in veel gevallen tot de ontdekking dat het karton-achtige materiaal in werkelijkheid bestaat uit bladzijden die afkomstig zijn uit oudere Hebreeuwse boeken.

Mensen die hiervan op de hoogte waren begonnen bij antiquariaten langs te gaan om boekbanden te kopen waarop ze hun onderzoek konden uitvoeren, maar slechts zelden ontdekten ze iets spectaculairs. Het is natuurlijk te begrijpen dat de belangrijke Europese institutionele bibliotheken, die uiteraard de meest belovende bron voor de juiste boekbanden zijn, nu niet direct bereid waren de geleerden toe te staan hun zeer waardevolle boekbanden open te snijden.

De doorbraak kwam toen ontdekt werd dat een grote hoeveelheid Hebreeuwse pagina’s gebruikt was om er allerlei notariële dossiers uit Italiaanse archieven mee in te pakken: bestuursdocumenten, persoonlijke en kerkelijke dossiers enz. Toen de onderzoekers eenmaal wisten waar ze hun pogingen op moesten richten konden ze met systematisch zoeken beginnen.

Lezers die bekend zijn met de gebruikelijke betekenis van het woord ‘*genizah*’, een bewaarplaats (gewoonlijk in een synagoge) voor niet meer te gebruiken heilige boeken, zullen begrijpen dat de hier beschreven archieven niet direct onder die definitie vallen. Desalniettemin is deze naam blijven hangen dankzij de overeenkomst met de Geniza van Cairo³. De literaire en documentaire schatten die daar gevonden zijn hebben de studie van de joodse en mediterrane cultuur radicaal veranderd.

Het resultaat van het doorzoeken van de Italiaanse Geniza heeft, hoewel het nog maar in het begin stadium verkeert, de stoutste verwachtingen overtroffen. Duizenden pagina’s zijn tot nu toe gevonden in archieven in heel Italië. In tegenstelling tot beter bekende vondsten zoals de Dode Zee Rollen of de Geniza van Cairo, die voornamelijk bestaan uit kleine fragmenten die als puzzelstukken in elkaar geschoven moeten worden, zijn de meeste Italiaanse documenten volledige pagina’s die verwijderd zijn uit oorspronkelijk gebonden boeken. Zij omvatten een representatieve steekproef van joodse literaire genres, inclusief de Bijbel en bijbelcommentaren, Talmuedische en halachische werken, liturgie, wetenschap, filosofie en andere onderwerpen.

Een van de interessantste vondsten is een pagina uit de tiende eeuw van de *Tosefta*, die de oudst bekende tekst is van dit rabbijnse werk uit de derde eeuw. Er zijn ook pagina’s gevonden van het volledige commentaar op Tora van Rabbi Joseph Kara, leerling en collega van Rashi, die de letterlijke interpretatie van de Bijbel aanhing. De wetenschappelijke consensus voorafgaande aan deze ontdekking was dat Kara geen volledig, samenhangend commentaar op Tora had geschreven.

De Italiaanse Geniza bevat ook voorbeelden van de eerste gedrukte Hebreeuwse werken. Van bijzondere waarde zijn de pagina’s van boektitels die afkomstig zijn van de Spaanse drukpersen uit 1490 en 1491 aan de vooravond van de Verdrijving van de Joden uit het Iberische schiereiland.

Omdat Italië altijd gelegen heeft op het kruispunt van de joodse migratie- en handelsroutes zijn de manuscripten uit verschillende bronnen afkomstig. Hoewel de meeste van asjkenazische oorsprong zijn (waarschijnlijk omdat de asjkenazische schrijvers hun manuscripten traditioneel op perkament met een ruwer oppervlak schreven), worden ook sefardische, byzantijnse en oostelijke teksten gevonden.

Hoe kwamen zoveel hebreeuwse manuscripten in de (boek)binderijen terecht? Natuurlijk is het verleidelijk de schuld te geven aan confiscatie door Kerk en Inquisitie. Hoewel dit kan hebben bijgedragen aan de voorraad goedkope vellen perkament met Hebreeuwse teksten, lijkt het toch niet de enige factor die hier aan het werk is geweest. In de dagen voor de uitvinding van het papier zoals wij dat kennen, was het schrijfmateriaal buitensporig duur, en was het meer dan waarschijnlijk dat in alle talen beschreven vellen papier en perkament werden hergebruikt.

Nog grotere gevolgen had de ontwikkeling en verspreiding van de (boek)drukkunst. Toen de moderne, machinaal gedrukte boeken steeds meer in zwang raakten, nam de waarde van de oude handgeschreven boeken beduidend af en veel mensen namen niet meer de moeite hen te bewaren.

Nu de ontdekkingen in Italië het belang hebben aangetoond van het onderzoeken van boekbanden in archieven, is men aan soortgelijke speurtochten begonnen in andere Europese landen. Het grootste onverwachte succes is onlangs geboekt in Spanje, vooral in Gerona, de bakermat van vermaarde joodse geleerden zoals Nachmanides. Er zijn al duizenden papieren pagina's te voorschijn gekomen in de boekbanden van het Historische Archief van de stad. Deze bladzijden blijken eeuwen eerder dan de papieren in Italië in het proces van hergebruik terecht gekomen te zijn. Vlak na de roemrijke dagen van het Spaanse jodendom in Spanje werden de Hebreeuwse pagina's niet gebruikt als boekomslag, maar werden zij veeleer aan elkaar gelijmd om stevige boekbanden te maken waarvoor het papier volmaakt geschikt was, beter dan perkament.

¹ Eliëzer Segal (1950) is publicist en hoogleraar Joodse Wetenschappen aan de universiteit van Calgary, Canada, en de Hebreeuwse Universiteit van Jeruzalem. Dit artikel 'The European Genizah' is met zijn toestemming vertaald en geplaatst.

Als .....

Als u om kunt gaan met het internet,
als u geïnteresseerd bent in Judaica,
als de engelse taal geen bezwaar voor u is,
log dan eens in op www.vbm-torah.org

U legt dan verbinding met het virtuele leerhuis 'The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash' in Israel, dat volgens eigen zeggen gratis cursussen aanbiedt op het gebied van Tora-studie en Judaica in het algemeen. Men stelt zich als doel 'een zo groot mogelijk venster te openen in het Beit Midrash, het leerhuis'. Zo kunt u zich bijvoorbeeld via uw eigen e-mail adres abonneren op toezending van een bespreking van het wekelijkse gedeelte van Tora.

De parasja wordt geanalyseerd, voorzien van de commentaren uit de Traditie, die men origineel en vernieuwend benadert.

Daarom hebben de documenten die bewaard gebleven zijn een gevarieerdere inhoud dan die in Italië. In Spanje zijn niet alleen formele literaire werken bewaard gebleven, maar ook persoonlijke brieven, handelsregisters en andere sterk tijdgebonden geschriften die ons een vluchtig kijkje gunnen in het alledaagse leven van een middeleeuwse maatschappij.

Bij dit onderzoek staat het *Institute for Microfilmed Hebrew Manuscripts* vooraan, een van de belangrijkste onderzoeksafdelingen van de *Jewish National and University Library* (JNUL) in Jeruzalem. Het Instituut coördineert de inspanningen van de Europese onderzoekers ter plaatse, die foto's van hun teksten ter identificatie naar Jeruzalem sturen.

Helaas dreigen de kosten die gemoeid zijn met de ontwikkeling van dit project de voortgang te beperken. Ondanks al hun bereidheid tot samenwerking staan de verschillende Europese steden waar de manuscripten bewaard worden niet te dringen de kosten te betalen voor het inhuren van getrainde onderzoekers om hun archieven te laten verminderen; en de Israelische wetenschappelijke wereld heeft niet de beschikking over de hulpbronnen die nodig zijn om de klus te klaren. Het welslagen van dit project zal dan ook afhangen van de vrijgevigheid van donateurs uit het buitenland.

Als de rijkdommen van de Europese Geniza met succes aan het licht gebracht kunnen worden zal dit ongetwijfeld een immense bijdrage zijn aan onze kennis van het joodse verleden.

D.B

Amuletten in het jodendom

In zijn artikel 'De wonderabbijnen zijn de wereld nog niet uit' (NIW nr.12, jaargang 139, 12 december 2003) schrijft Ted de Hoog, redacteur van het NIW, over Rabbijn Refaeli Refaeli die bekend staat om zijn wonderbaarlijke genezingen en zijn contact met 'boven'. De rabbijn heeft het veelvuldig over amuletten als 'het kanaal waardoor de kracht kan stromen'. In een apart kader binnen zijn artikel vertelt Ted de Hoog iets over de rol van amuletten in het jodendom. We vinden het te interessant om het u te onthouden.

Amuletten komen voor in de vorm van teksten op perkament of als metalen voorwerpen, schijfjes met teksten die de drager moeten beschermen tegen ziekte, het 'boze oog', onvruchtbaarheid, of om de zegen voor een pasgeborene mee af te smeken. Het traditionele jodendom beschouwt de tefillien en mezoeza niet als amuletten, omdat zij in de eerste plaats herinneren aan Gods geboden.

Of er in bijbelse tijden amuletten werden gebruikt is niet bekend, maar in de Talmoedische literatuur worden ze vaak genoemd. Meestal zijn het stukken perkament met citaten uit verschillende bronnen, inclusief de Tora, en allerlei permutaties met de letters van Gods naam. De exegeten bogen zich over de vraag of je een amulet tijdens een uitslaande brand op sjabbat moest redden, wat samenhangt met de kwestie of teksten heilig zijn. Eén uitspraak komt erop neer dat je amuletten rustig kunt laten verbranden. De Talmoed maakt verschil tussen amuletten die hun waarde hebben bewezen door minimaal drie zieken te genezen of één zieke drie keer (*min ha-mumheh*), en andere amuletten. Verder hangt het effect af van de gelovigheid van degene die de tekst schreef.

De Talmoed verbiedt het om Tora-teksten te reciteren om een bestaande ziekte te genezen, maar het mag wel om iemand te beschermen tegen toekomstige ziektes. Dit onderscheid werd ook gemaakt bij het toepassen van amuletten.

In de Middeleeuwen liep de rabbinale houding ten aanzien van amuletten sterk uiteen. De grote Maimonides moest er niets van hebben – hij bekritiseerde de 'waanzin van amuletschrijvers' – maar anderen vonden hem daarin te rationalistisch en te rechtlijnig.

De rabbijnen Nachmanides en Solomon Zalman stonden het gebruik wel toe. Oudere magische tradities versmolten voorts met kabbala-praktijken, een richting die 'praktische kabbala' is gaan heten.

Er zijn veel mystieke teksten waarin wordt uitgelegd hoe je een amulet moet schrijven. Vooral na de verdrijving van de joden uit het Spanje van na de voltooiing van de Inquisitie, in 1492, verbreidde het geloof in het nut ervan zich naar Oost-Europa. In Israël verspreidde het zich vanuit Tsefat, het kabbala-centrum, naar alle delen van Israël. Duizenden Israëli's hechten geloof aan de werking van amuletten en andere heilige voorwerpen, wat met een bloeiende 'heiligenindustrie' gepaard gaat. Het graf van Baba Sali, de belangrijkste leider en rabbijn van de Marokkaanse joden, wordt jaarlijks bezocht door massa's pelgrims.

Een van de grootste controverses uit de joodse religieuze geschiedenis had betrekking op amuletten. Jonathan Eybeschuetz, rabbijn van Hamburg, werd er door Jacob Emden van beschuldigd dat hij de naam van de valse messias Sabbatai Zvi bij het schrijven van een amulet gebruikte. Eybeschuetz ontkende heftig. Hij werd uiteindelijk in het gelijk gesteld, maar 'het is interessant om te zien', merkt de *Encyclopedia Judaica* droogjes op, 'dat de rechtmatigheid van het schrijven van amuletten kennelijk geen punt van discussie was'.

Het geloof in amuletten nam met de emancipatie van het Europeesche jodendom geleidelijk af, hoewel het in Oost-Europa tot aan de Tweede Wereldoorlog wijdverbreid bleef. Maar het komt nog steeds veel voor in de joodse wereld.

O.R.T.

Via via ontvingen wij uit Israël het volgende geestige verhaal.

De raw van een jeshiwe loopt op straat en ziet plotseling een van zijn talmidiem een chinees restaurant binnengaan. Hij gaat hem nieuwsgierig achterna en kijkt door het raam wat de talmied daar doet. Hij ziet hem bestellen en daarna brengt de chinees hem het eten. Tot zijn stomme verbazing ziet de raw dat de talmied garnalen zit te eten. Hij rent naar binnen en begint tegen de talmied uit te varen. "Hoe kan je dat doen, jij een van mijn beste talmidiem van onze jeshiwe zit hier treife te eten, hoe haal je het in je hoofd? Wat een voorbeeld ben jij."

De talmied vraagt de raw of hij hem heeft zien binnengaan, waarop de raw zegt: "Natuurlijk heb ik je naar binnen zien gaan."

Dan vraagt de talmied of hij hem heeft zien bestellen. Waarop de raw antwoordt: "Ook dat heb ik gezien."

Dan vraagt de talmied of hij hem heeft zien eten, waarop de raw antwoordt: "Nou en hoe ik je heb zien eten. Een grote schande."

Nou, zegt de talmied, wat is dan het probleem? Alles was toch onder rabbinaal toezicht!

Nieuwe afleveringen Folianti-reeks

In de Folianti-reeks zijn weer drie nieuwe brochures verschenen van de hand van Peter van 't Riet, voorzitter van onze stichting.

Het 18e deeltje ‘De Joodse Begraafplaats’ heeft als ondertitel ‘Een handleiding voor bezoekers’.

Joodse begraafplaatsen zijn vaak om meer dan één reden intrigerende plekken. In Nederland komen zij voor op tal van onverwachte plaatsen als bewijs van een grote joodse aanwezigheid tot aan de Tweede Wereldoorlog. We vinden ze veelal tot in de kleinste dorpen en de verste uithoeken van ons land. Omdat joodse begraafplaatsen altijd buiten de bebouwde kom werden aangelegd, zijn het meestal indrukwekkende plaatsen van rust en bezinning. Maar ook zijn het monumenten van een grotendeels verdwenen joods leven in steden en dorpen. De grafstenen op deze begraafplaatsen openbaren nog veel over de geschiedenis van de joodse gemeenten ter plaatse. Zij illustreren hoe in de joodse religie met de doden werd en wordt omgegaan. Zij laten zien hoe de relatie tussen joden en hun niet joodse omgeving zich in de loop der jaren ontwikkelde. En zij bevatten een schat aan genealogische gegevens.

Wie echter als buitenstaander een bezoek brengt aan een joodse begraafplaats, wordt vaak verrast door veel zaken die niet of niet direct herkenbaar zijn. Daarom deze brochure in de vorm van een handleiding, die het de bezoekers in de meeste gevallen mogelijk maakt te begrijpen wat zij zien. Aan de orde komen achtereenvolgens de joodse zorg voor de overledenen, de oorsprong, ligging en indeling van de joodse begraafplaatsen, de vormen en decoraties van de zerken, de aard en inhoud van de inscripties, veel gebruikte afkortingen op de stenen en enkele achtergronden bij de namen van de overledenen. Hoewel het boekje geen volledigheid pretendeert is in het nederlandse taal gebied geen uitgave bekend die in zo'n kort bestek zoveel praktische informatie biedt over een onderwerp waarover steeds weer vragen gesteld worden.

Het 19^e deeltje ‘De David-midrasj bij Matteüs’ heeft als ondertitel ‘Nieuwe ontdekkingen in het Evangelie van Matteüs’.

In de evangeliën wordt Jezus regelmatig ‘zoon van David’ genoemd. Deze titel speelde in Jezus' tijd een belangrijke rol in sommige van de vele messias-verwachtingen waar het toenmalige jodendom rijk aan was. Zij sluit aan bij de belofte in Tenach dat het koningschap van het huis van David een eeuwig koningschap zou zijn. Men moet het ‘koningschap uit het huis van David’ overigens interpreteren als een politiek-religieus programma en niet als een genealogisch bepaalde troonopvolging. Met andere woorden, de koning die over Israël regeert in de geest van David mag die titel dragen, ook als de biologische afstamming van David zou ontbreken. De evangelist die het David-motief het meest lijkt te hebben uitgewerkt in zijn evangelie is Matteüs.

In deze brochure laat de auteur zien dat deze evangelist het David-motief niet beperkt heeft tot het vermelden van de titel ‘zoon van David’ voor Jezus. Op de manier van de midrasj bouwt Matteüs een groot deel van zijn evangelie op langs de lijn van de oude verhalen over David in de bijbelboeken 1 en 2 Samuël. Daarbij gaat hij selectief te werk, zodat uit het complexe beeld van David vooral die aspecten naar voren komen die aansluiten bij de messiaanse strategie die Matteüs voor ogen stond. Voorts plaatst de auteur de opvatting van Matteüs over Jezus tegen de achtergrond van de toenmalige Davidische messiasopvattingen, waarin heel andere aspecten van Davids optreden van belang waren. Tot slot geeft hij enkele overwegingen voor de betekenis van Matteüs' visie voor onze tijd.

‘De Bijbelse Geschiedenis van Pseudo-Philo’, een joods geschrift dat stamt uit de tijd waarin het Nieuwe Testament geschreven werd, is het 20^e deeltje in de Folianti-reeks.

Deze Zelotische midrasj biedt een soort hertelling van veel bijbelse verhalen van Adam tot de dood van koning Saul. Beter kan men spreken van een actualisering van de van de bijbelse stof, want de schrijver ervan blijkt wel speciale interesses te hebben gehad en heeft zijn eigen selectie gemaakt. Vooral verhalen waarin Israël wordt overheerst of onderdrukt door andere volken hebben zijn interesse. Daaraan is het te danken dat het boek Richteren voor meer dan een derde de inhoud van *De Bijbelse Geschiedenis van Pseudo-Philo* heeft bepaald. De auteur ontdekte bij de bestudering van dit oude geschrift een groot aantal aanwijzingen die laten zien dat de – overigens onbekende schrijver – van dit werk behoorde tot de beweging van de Zeloten, die met geweld de Romeinse overheersing probeerde af te werpen. In veel bijbelverhalen wordt het gewelddadige karakter van de gebeurtenissen vergroot en de voorstelling van zaken gemilitariseerd. Het boek heeft veel belangstelling voor figuren die te boek staan als ijveraars (‘Zeloten’). Alle belangrijke leidersfiguren blinken uit door hun verzet tegen de vijand en hun krijgskunst. De strijd tegen afvalligen in het eigen volk wordt zonder pardon gevoerd. Daarmee vertegenwoordigt *De Bijbelse Geschiedenis van Pseudo-Philo* een compleet andere messiaanse strategie dan de evangeliën en draagt het door zijn contrast bij aan een beter begrip van waar het de evangelisten om te doen is geweest.

Deze brochures zijn te bestellen door € 2,80 over te maken op giro 3064033 t.n.v. Folianti, Zwolle o.v.v. het brochure nummer en titel. Twee of meer exemplaren kosten € 2,50 per stuk. Deze prijzen zijn inclusief verzendkosten. De uitgaven en boeken van Folianti kunnen ook via Internet gekocht worden. Men raadplege ook de vernieuwde site <http://www.folianti.com/>

JUDAICA-AGENDA ZWOLLE EN OMGEVING

VOORJAAR 2004

*Kopij voor de Judaica-agenda s.v.p. sturen naar: Zandkreek 9, 8032 JL Zwolle of via e-mail: judaica@hetnet.nl
De cursussen in deze lijst worden georganiseerd door de Stichting Judaica Zwolle.*

ma 12-01 Vrij Leerhuis 1 - Inleiding in het Jodendom, reserve bijeenkomst. Tijd: 14.00-16.00 uur. Docent: mevr. A.G. van Dam „ Bijbels-Hebreeuws 2 (gevorderdencursus), 10e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: drs. J.L.C. Boertjens di 13-01 Vrij Leerhuis 2 - Noach of de tweede kans, 1e bijeenkomst. Tijd: 13.30-15.30 uur. Docent: dhr. D. Broeren „ Werkgroep Kerk & Israël Twello en Teuge. Ds. H.B. van der Steen over "De Apocriefe boeken". Plaats: gebouw Irene, naast de N.H. Dorpskerk, Dorpsstraat, Twello. Aanvang: 20.00 uur. wo 14-01 Genootschap Nederland Israël, afdeling Zwolle. Jaarvergadering, aanv. 19.00 uur en aansluitend Drs. J. Moëd over: "De verschillende godsdiensten in Israel". Plaats: synagoge, S. Hirschstr. 8, Zwolle. Aanv. 19.45 uur za 17-01 Sjabbat Sjmot (Ex. 1:1-6:1) ma 19-01 Bijbels-Hebreeuws 2 (gevorderdencursus), 11e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: drs. J.L.C. Boertjens di 20-01 Genootschap Nederland Israël, afdeling Hoozevee. Dhr. de Graaf over: "Antisemitisme door de eeuwen heen". Plaats: Goede Herderkerk, Middenweg 14, Hoozevee. Aanvang: 19.45 uur. wo 21-01 Korte cursus 3 - Inleiding in de apocriefe boeken van het Oude Testament, 1e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: dr. S.P. van 't Riet „ Werkgroep Kerk en Israël Zwolle (ism commissie V&T). Prof. dr. Ed Noort over: "Geweld en God in het Oude Testament". Plaats: Oosterkerk, Bagijnensingel 15, Zwolle. Aanvang: 19.30 uur. za 24-01 Sjabbat Wa'era (Ex. 6:2-9:35) ma 26-01 Bijbels-Hebreeuws 3 (bijhoudcursus), 6e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: drs. J.L.C. Boertjens di 27-01 Vrij Leerhuis 2 - Noach of de tweede kans, 2e bijeenkomst. Tijd: 13.30-15.30 uur. Docent: dhr. D. Broeren za 31-01 Sjabbat Bo (Ex. 10:1-13:16) zo 01-02 Tentoonstelling "Joods leven in en om Zwolle". Plaats: synagoge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle. Tijd: 13.30-16.00 uur. Toegang: €1,50. ma 02-02 Bijbels-Hebreeuws 2 (gevorderdencursus), 12e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: drs. J.L.C. Boertjens di 03-02 Genootschap Nederland Israël, afdeling Ommen. Ds. S. van der Zee te Steenwijk over: "De betekenis van Elie Wiesel voor de mensheid". Plaats: Hervormd Centrum, Julianastraat, Ommen. Aanvang: 19.30 uur.	wo 04-02 Korte cursus 3 - Inleiding in de apocriefe boeken van het Oude Testament, 2e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: dr. S.P. van 't Riet „ Werkgroep Kerk en Israël Zwolle (ism commissie V&T). Dr. Jaap van Slageren en Ds. Siebren van der Zee over: "Teksten over Geweld en God in het Oude Testament (vervolg van 21 januari)". Plaats: Oosterkerk, Bagijnensingel 15, Zwolle. Aanvang: 19.30 uur za 07-02 Sjabbat Besjalach (Ex. 13:17-17:16) „ Toe Bisjvat / Nieuwjaar der Bomen ma 09-02 Bijbels-Hebreeuws 2 (gevorderdencursus), 13e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: drs. J.L.C. Boertjens di 10-02 Vrij Leerhuis 2 - Noach of de tweede kans, 3e bijeenkomst. Tijd: 13.30-15.30 uur. Docent: dhr. D. Broeren „ Werkgroep Kerk & Israël Twello en Teuge. Mevr. R. Pebesma over "Het boek Esther". Plaats: gebouw Irene, naast de N.H. Dorpskerk, Dorpsstraat, Twello. Aanvang: 20.00 uur. za 14-02 Sjabbat Jitro (Ex. 18:1-20:23) ma 16-02 Bijbels-Hebreeuws 3 (bijhoudcursus), 7e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: drs. J.L.C. Boertjens di 17-02 Genootschap Nederland Israël, afdeling Zwolle. Mw. Mirjam Kan te Rosh Pina, Israel over "De vier aartsmoeders". Plaats: synagoge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle. Aanvang: 19.30 uur. wo 18-02 Korte cursus 3 - Inleiding in de apocriefe boeken van het Oude Testament, 3e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: dr. S.P. van 't Riet za 21-02 Sjabbat Misjpatiem (Ex. 21:1-24:18) ma 23-02 Bijbels-Hebreeuws 2 (gevorderdencursus), 14e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: drs. J.L.C. Boertjens di 24-02 Vrij Leerhuis 2 - Noach of de tweede kans, 4e bijeenkomst. Tijd: 13.30-15.30 uur. Docent: dhr. D. Broeren za 28-02 Sjabbat Troema (Ex. 25:1-27:19) ma 01-03 Bijbels-Hebreeuws 2 (gevorderdencursus), 15e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: drs. J.L.C. Boertjens wo 03-03 Genootschap Nederland Israël, afdeling Kampen. Ing. D.Ph. Cohen Pereira over: "Judaica in de filatelie"; een wandeling door de geschiedenis van het volk Israel + dia's. Plaats: Broederkerk, ingang Broederstraat 16, Kampen. Aanvang: 19.30 uur. do 04-03 Vastendag van Esther

- za 06-03 Sjabbat Tetsavee (Ex. 27:20-30:10)
-
- zo 07-03 Poeriem / Lotenfeest
- „ Tentoonstelling "Joods leven in en om Zwolle".
Plaats: synagoge, Samuel Hirschstraat 8,
Zwolle. Tijd: 13.30-16.00 uur. Toegang: €1,50.
- ma 08-03 Bijbels-Hebreeuws 3 (bijhoudcursus), 8e
bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: drs.
J.L.C. Boertjens
- di 09-03 Vrij Leerhuis 2 - Noach of de tweede kans, 5e
bijeenkomst. Tijd: 13.30-15.30 uur. Docent: dhr.
D. Broeren
- „ Werkgroep Kerk & Israël Twello en Teuge.
Mevr. Drs. S. Martel over "Geliefd is de mens".
Plaats: gebouw Irene, naast de N.H. Dorpskerk,
Dorpsstraat, Twello. Aanvang: 20.00 uur.
- wo 10-03 Korte cursus 3 - Inleiding in de apocriefe
boeken van het Oude Testament, reserve
bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: dr.
S.P. van 't Riet
- za 13-03 Sjabbat Kie Tisa (Ex. 30:11-34:25)
-
- ma 15-03 Bijbels-Hebreeuws 2 (gevorderdencursus), 16e
bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: drs.
J.L.C. Boertjens
- di 16-03 Vrij Leerhuis 2 - Noach of de tweede kans,
reserve bijeenkomst. Tijd: 13.30-15.30 uur.
Docent: dhr. D. Broeren
- wo 17-03 Genootschap Nederland Israël, afdeling
Hoogeveen. Mw. Ridderhof-Boon met een
diaserie van: "Illustraties van H.N. Werkman bij de
door Martin Buber verzamelde Chassidische
vertellingen". Plaats: Goede Herderkerk,
Middenweg 14, Hoogeveen. Aanvang: 19.45 uur.
- za 20-03 Sjabbat Wajakheel (Ex. 35:1-38:20) - Pekoedee
(Ex. 38:21-40:38)
-
- ma 22-03 Bijbels-Hebreeuws 2 (gevorderdencursus), 17e
bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: drs.
J.L.C. Boertjens
- di 23-03 Vrij Leerhuis 2 - Noach of de tweede kans,
reserve bijeenkomst. Tijd: 13.30-15.30 uur.
Docent: dhr. D. Broeren
- „ Genootschap Nederland Israël, afdeling
Ommen. Dr. W.S. Duvekot te Utrecht over:
"Joodse geleerden over het nieuwe testament".
Plaats: Hervormd Centrum, Julianastraat,
Ommen. Aanvang: 19.30 uur.
- do 25-03 Werkgroep Kerk en Israël Zwolle (ism werkgroep
Samen Leven Anders Geloven). Dhr. J. Cyclik,
Dhr. W. Cornelissen, Mw. ds. N. Beimers en Dhr.
M. Tahir over: "Roep naar omhoog". Plaats:
Scheppingskerk, Mozartlaan 101, Zwolle
(Holtenbroek). Aanvang: 19.30 uur.
- za 27-03 Sjabbat Wajikra (Lev. 1:1 - 5:26)
-
- ma 29-03 Bijbels-Hebreeuws 3 (bijhoudcursus), 9e
bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: drs.
J.L.C. Boertjens
- za 03-04 Sjabbat Tsav (Lev. 6:1-8:36)
- di 06-04 Pesach / Paasfeest (eerste dag)
- wo 07-04 Pesach / Paasfeest (tweede dag)
- za 10-04 Sjabbat Pesach
-
- ma 12-04 Pesach / Paasfeest (zevende dag)
- di 13-04 Pesach / Paasfeest (achtste dag)
- za 17-04 Sjabbat Sjemini (Lev. 9:1-11:47)
-
- zo 18-04 Jom Hasjoah / Herdenking Holocaust
- ma 19-04 Bijbels-Hebreeuws 2 (gevorderdencursus), 18e
bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: drs.
J.L.C. Boertjens
- wo 21-04 Genootschap Nederland Israël, afdeling
Kampen. Drs. H.J. Huyser over: "De zin en
betekenis van tabernakel en tempel volgens de
joodse mystiek". Plaats: Broederkerk, ingang
Broederstraat 16, Kampen. Aanvang: 19.30 uur.
- za 24-04 Sjabbat Tazria (Lev. 12:1-13:59) - Metsora
(Lev. 14:1-15:33)
-
- ma 26-04 Jom Ha'atmaoet / Onafhankelijkheidsdag
Israël
- „ Genootschap Nederland Israël, afdeling Zwolle.
Jom Ha'atmoet viering - onafhankelijkheidsdag
van de staat Israël - met de Joodse Gemeente van
Zwolle. Programma wordt nog bekend gemaakt.
Plaats: synagoge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle.
Aanvang: 19.30 uur.
- „ Bijbels-Hebreeuws 3 (bijhoudcursus), 10e
bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: drs.
J.L.C. Boertjens
- di 27-04 Vrij Leerhuis 4 - De wereld van de Goddelijke
adviezen: TaRJaG Mitswot, 1e bijeenkomst.
Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: dhr. J. Veldhuijzen
- za 01-05 Sjabbat Acharee Mot (Lev. 16:1-18:30) -
Kedosjiem (Lev. 19:1-20:27)
-
- ma 03-05 Bijbels-Hebreeuws 2 (gevorderdencursus), 19e
bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: drs.
J.L.C. Boertjens
- di 04-05 Vrij Leerhuis 4 - De wereld van de Goddelijke
adviezen: TaRJaG Mitswot, 2e bijeenkomst.
Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: dhr. J. Veldhuijzen
- za 08-05 Sjabbat Emor (Lev. 21:1-24:23)
-
- zo 09-05 Lag Ba'omer (33e dag van de Omertelling)
- ma 10-05 Bijbels-Hebreeuws 2 (gevorderdencursus), 20e
bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: drs.
J.L.C. Boertjens
- di 11-05 Vrij Leerhuis 4 - De wereld van de Goddelijke
adviezen: TaRJaG Mitswot, 3e bijeenkomst.
Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: dhr. J. Veldhuijzen
- „ Genootschap Nederland Israël, afdeling
Hoogeveen. Prof. C.J. den Heijer over: "De
betekenis van de ontdekking van de
Qumranrollen" & viering Jom ha'Atmaoet
/Onafhankelijkheidsdag Israël. Plaats: Goede
Herderkerk, Middenweg 14, Hoogeveen.
Aanvang: 19.45 uur.
- za 15-05 Sjabbat Behar (Lev. 25:1-26:2) - Bechoekotaj
(Lev. 26:3-27:34)

COLOFON

Het Judaica-Bulletin is een uitgave van de Stichting Judaica Zwolle, Postbus 194, 8000 AD Zwolle. Het verschijnt vier maal per jaar.

Abonnementen kosten €6,50 per jaar, over te maken op postgirorekening 259272 t.n.v. penningm. Stichting Judaica Zwolle, Apeldoorn, onder vermelding van 'abonnement bulletin'.

De Stichting Judaica Zwolle stelt zich ten doel de verspreiding van kennis over de joodse godsdienst, taal, geschiedenis en cultuur. Zij streeft dit o.a. na door het organiseren van cursussen, studiedagen, concerten en tentoonstellingen in de synagoge van Zwolle.

Het bestuur van de Stichting Judaica Zwolle bestaat uit de volgende leden:

- D. Broeren (redactie Judaica Bulletin)
- W. Cornelissen (rondleider synagoge)
- J.H. Kelholt (penningmeester)
- Mw. D. Koffeman-Wielenga (bibliothecaresse)
- S.P. van 't Riet (voorzitter),
- J. Veldhuijzen (secretaris-cursuscoördinator)
- C. Verdonk (administrateur/redactie Judaica Bull.)

De Stichting geeft jaarlijks een folder uit over haar activiteiten. Deze folder kan worden aangevraagd bij onze cursuscoördinator (038-4651048), onze administratie (038-4539283) of via ons e-mail adres judaica@hetnet.nl.

De bibliotheek van de Stichting wordt beheerd door mevr. D. Koffeman-Wielenga (tel. 0591-616543).

De Stichting heeft een tentoonstelling ingericht op het voormalige vrouwen balkon van de synagoge van Zwolle, Samuel Hirschstraat 8, over het onderwerp 'Joods leven in en om Zwolle'. Deze is in principe op de eerste zondag van de maand geopend van 13.30-16.00 uur (zie voor de precieze data de Judaica Agenda in dit bulletin). Dan wordt er vanaf 14.00 uur ook een rondleiding verzorgd.

De toegangsprijs is: €1,50 per persoon.

De Stichting Judaica Zwolle werkt bij gelegenheid samen met: Joodse Gemeente Zwolle, Stichting Voortbestaan Synagoge Zwolle, Genootschap Nederland-Israël afdeling Zwolle, B. Folkertsma-Stichting voor Talmudica te Hilversum, Bureau Kerk-en-Israël van de Samen-op-Weg Kerken te Utrecht, VU-Podium Vrije Universiteit Amsterdam.

Giften voor het werk van de Stichting Judaica Zwolle zijn aftrekbaar voor de inkomstenbelasting en kunnen worden overgemaakt op postgirorekening 259272 t.n.v. penn. Stichting Judaica Zwolle, Apeldoorn.

ABONNEMENT JUDAICA BULLETIN

Het abonnement op het Judaica-Bulletin kost €6,50 per jaar, over te maken op postgirorekening 259272 t.n.v. penningmeester Stichting Judaica Zwolle, te Apeldoorn, onder vermelding van 'abonnement bulletin'. Het abonnement loopt van 1 juli tot en met 30 juni van het daaropvolgende jaar en het wordt zonder opzegging vóór 1 juni stilzwijgend verlengd.

NB: Deelnemers aan één of meer cursussen ontvangen het Judaica Bulletin in het desbetreffende seizoen gratis.

STATUS VAN DE CURSUSSEN:

Tot op dit moment hebben zich in totaal ca. 160 deelnemers voor de Vrije leerhuizen en Korte cursussen aangemeld.

Van de cursussen die nog niet zijn begonnen is het Vrij leerhuis 2 op dit moment al volgeboekt. Voor deze cursus is een reservelijst aangelegd.

Bij Vrij leerhuis 4 en Korte cursus 3 zijn nog enkele plaatsen beschikbaar.

Voor volledige gegevens van de Vrije leerhuizen en Korte cursussen verwijzen wij u onze website www.judaica-zwolle.nl. U kunt het cursusprogramma ook aanvragen bij onze administratie: Zandkreek 9, 8032 JL Zwolle, tel. 038-4539283 of via ons e-mailadres judaica@hetnet.nl.

AFGELASTING CURSUS:

Tot onze spijt moest de Korte cursus 1 "Misjna" wegens onvoorziene omstandigheden worden afgelast.

GIFTEN

Ten behoeve van het werk van de stichting ontvingen wij van Dhr. V. te D. een gift van € 25,- en van de fam. N.-S. te Z. een gift van €20,-. Hartelijk dank!

VOLGENDE BULLETIN

Het volgende bulletin verschijnt omstreeks 1 april 2004. Kopij dient uiterlijk in de tweede week van maart 2004 te zijn ingeleverd op het redactieadres: Boogmakerstraat 30, 8043 AM Zwolle (zo mogelijk op diskette in Word, WP, of ander gangbaar formaat) of per e-mail zijn ontvangen op judaica@hetnet.nl. o.v.v: 'kopij bulletin'.

INTERNET SITE en E-MAILADRES:

Stichting Judaica Zwolle beschikt over een internet site: www.judaica-zwolle.nl met veel informatie over haar werkzaamheden, zoals de tentoonstelling in de Zwolse synagoge, het Judaica-Bulletin, de bibliotheek en de publicaties van de stichting. Een duidelijk onderscheiden deel van de website geeft informatie over de cursussen. Hier wordt ook de laatste stand van het aantal aangemelde cursisten vermeld, of de cursus vol is of juist wegens gebrek aan belangstelling niet door gaat.

Via het e-mailadres van de stichting: judaica@hetnet.nl kan men o.a. kopij voor het Judaica-Bulletin opsturen, het actuele cursusprogramma aanvragen, zich als abonnee opgeven, boeken / uitgaven van de stichting